

INSON HUQUQLARI: FALSAFIY QARASHLAR VA ZAMONAVIY YONDASHUVLAR

Khudoyberdiyev Rashid Zokir o'g'li

Toshkent davlat tibbiyot universiteti. O'qituvchi

E-mail: xudoyberdiyevrashid077@gmail.com

Talaba: Xabibullayev Muhammad Aziz Fayzulla o'g'li

Toshkent davlat tibbiyot universiteti

E-mail: xabibullayevazizbek001@gmail.com

Annotatsiya: ushbu maqolada inson huquqlari tushunchasining falsafiy asoslari, ularning shakllanish jarayoni va zamonaviy davrda qayta talqin etilishi masalalari yoritiladi. Inson huquqlari nafaqat huquqiy, balki falsafiy, axloqiy va ijtimoiy hodisa sifatida tahlil qilinadi. Maqolada G'arb falsafasidagi tabiiy huquqlar nazariyasi, Sharq tafakkuridagi adolat g'oyalari hamda hozirgi globallashuv davrida inson huquqlarini himoya qilish muammolari keng yoritilgan.

Kalit so'zlar: inson huquqlari, falsafa, tabiiy huquq, adolat, axloq, erkinlik, tenglik, zamonaviy yondashuvlar.

Inson huquqlari g'oyasi insoniyat tarixida eng muhim ijtimoiy-falsafiy qadriyatlardan biridir. U insonning shaxsiy erkinligi, sha'ni, qadr-qimmatini va adolatli jamiyatda yashash huquqini ifodalaydi.

Falsafiy jihatdan inson huquqlari inson tabiati, axloqiy me'yorlar va ijtimoiy adolat tushunchalari bilan chambarchas bog'liqdir.

Bugungi globallashuv davrida inson huquqlari masalasi nafaqat davlat siyosatining, balki falsafiy tafakkurning ham markazida turibdi. Texnologik taraqqiyot, urushlar, iqlim o'zgarishlari, migratsiya kabi muammolar inson huquqlarini yangicha yondashuvda talqin qilishni talab etmoqda.

Maqolaning maqsadi — inson huquqlari g‘oyasining falsafiy asoslarini ochib berish, ularning zamonaviy talqinlari va global muammolar bilan bog‘liq jihatlarini tahlil qilish.

Muhokama va natijalar

1. Inson huquqlarining falsafiy ildizlari

Inson huquqlari qadimdan falsafiy tafakkur mavzusi bo‘lib kelgan. Antik davr faylasuflari — Sokrat, Aflotun, Aristotel insonning tabiiy mohiyati, adolat va erkinlik haqida fikr yuritganlar.

Aristotel “odam ijtimoiy mavjudot” degan g‘oyani ilgari surgan, bu keyinchalik inson huquqlarining falsafiy negiziga aylangan.

Yangi davr falsafasida — Jon Lokk, Jan-Jak Russo, I. Kant kabi mutafakkirlar insonning “tabiiy huquqlari”ni asoslab berganlar. Lokkga ko‘ra, har bir inson tug‘ilishdan hayot, erkinlik va mulkka egalik huquqiga ega. Russo esa jamiyat shartnomasi orqali bu huquqlarni himoya qilish zarurligini ta’kidlaydi.

Kant esa insonni “maqsad sifatida” ko‘radi — insonni vosita sifatida ishlatish axloqiy jihatdan yaramaydi. Shu sababli inson sha’ni va qadr-qimmati huquqlarning asosi sifatida qaraladi.

2. Sharq falsafasida inson huquqlari va adolat

Sharq falsafiy tafakkurida inson huquqlari g‘oyasi asosan adolat, burch va jamiyatdagi muvozanat tushunchalari orqali ifodalanadi.

Forobiy, Ibn Sino, Alisher Navoiy kabi mutafakkirlar inson kamoloti va jamiyat adolati g‘oyalarini ilgari surishgan. Forobiy “Fozil shahar” asarida insonning baxt-saodatga erishish yo‘li sifatida adolatli jamiyatni ko‘rsatgan.

Islom falsafasida ham inson sha'ni va huquqlari muqaddas hisoblanadi. Qur'onda "Biz insonni izzatli qildik" (Isro, 70) deyiladi, bu insonning tabiiy qadrini tan olish falsafasidir.

Demak, Sharq tafakkuri G'arb falsafasidan farqli ravishda inson huquqlarini axloqiy va ma'naviy qadriyatlar bilan uyg'un holda ko'radi.

3. Zamonaviy yondashuvlar va global muammolar

XX asrda inson huquqlari xalqaro huquqning asosiy tamoyiliga aylandi. 1948-yilda BMT tomonidan qabul qilingan "Inson huquqlari umumjahon deklaratsiyasi" bu yo'nalishdagi tarixiy qadam bo'ldi.

Biroq XXI asrda yangi muammolar paydo bo'ldi — sun'iy intellekt, kiberxavfsizlik, ekologik inqiroz, iqtisodiy tengsizlik, migratsiya va urushlar inson huquqlariga yangi xavf tug'dirmoqda.

Zamonaviy falsafiy yondashuvlar shuni ta'kidlaydiki, inson huquqlari faqat huquqiy me'yorlar emas, balki axloqiy mas'uliyatdir. Inson erkinligi boshqa insonning erkinligi bilan cheklanadi — bu esa global hamkorlikni talab qiladi.

Masalan, ekologik huquqlar, gender tengligi, sun'iy intellekt etikasi, ma'lumot maxfiyligi kabi yangi sohalarda falsafiy yondashuvlar ishlab chiqilmoqda. Har bir insonning huquqi endi global ijtimoiy tizim bilan bog'liq.

4. Inson huquqlari va raqamli jamiyat falsafasi

Raqamli davrda inson huquqlari yangi shakllarda ko'rinmoqda: raqamli erkinlik, axborotga egalik, shaxsiy ma'lumotlarni himoya qilish kabi tushunchalar paydo bo'ldi.

Bugungi kunda ijtimoiy tarmoqlar, sun'iy intellekt, algoritmik boshqaruv inson hayotini tubdan o'zgartirmoqda. Bu esa "insonning shaxsiyligi" va "axloqiy javobgarlik" masalalarini qayta ko'rib chiqishni talab etadi.

Falsafiy jihatdan, raqamli jamiyatda inson huquqlari — bu insonlik mohiyatini saqlab qolish kurashidir. Inson texnologik tizimning vositasiga aylanmasligi kerak; u har doim o'z huquqlari va erkinliklari bilan markazda turishi zarur.

Inson huquqlari — bu insoniyat madaniy va falsafiy rivojining yuksak bosqichini ifodalovchi tushunchadir.

G'arb falsafasi ularni tabiiy huquq va erkinlik orqali, Sharq tafakkuri esa adolat va ma'naviyat orqali izohlaydi.

Bugungi globallashuv davrida inson huquqlari nafaqat qonuniy, balki axloqiy va falsafiy mas'uliyat sifatida qaralmoqda.

Shunday ekan, zamonaviy inson o'z huquqlarini anglash bilan birga, boshqa insonlarning huquqlarini ham hurmat qilishni o'rganmog'i kerak. Bu insoniyatning barqaror va adolatli rivojlanishining yagona yo'lidir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. BMT. Universal Declaration of Human Rights. New York, 1948.
2. Kant, I. Groundwork of the Metaphysics of Morals. Cambridge University Press, 1998.
3. Lokk, J. Two Treatises of Government. London, 1690.

4. Forobiy, A. Fozil odamlar shahri. Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1993.
5. Habermas, J. Between Facts and Norms. MIT Press, 1996.
6. Rawls, J. A Theory of Justice. Harvard University Press, 1971.
7. Navoiy, A. Mahbub ul-qulub. Toshkent, 1989.
8. Sen, A. Development as Freedom. Oxford University Press, 1999.
9. YUNESKO. Human Rights Education Framework. Paris, 2021.
10. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. Toshkent, 2023-yil tahriri.